

Ce este umanismul secular?¹

Introducere

Există valori și principii etice pe baza cărora să poată trăi persoanele non-religioase? Într-o vreme în care mulți au renunțat la religiile supranaturaliste, ce înseamnă viața ființei umane? Care este semnificația sa? Umanismul secular încearcă să răspundă acestor întrebări într-un mod care rezonază cu aspirațiile umane și cu descoperirile științei. Oferă o perspectivă științifică, filozofică și morală care exercită o influență adâncă asupra civilizației și a cărei istorie se întinde din prezent, trecând prin epoca modernă, până în antichitate. Astăzi, multe școli de gândire se identifică într-un mod foarte general cu idei și valori umaniste. Unind termenii de „umanism” și „secular”, putem să restrângem sfera de înțeles a sintagmei și să diferențiem umanismul secular de alte forme de umanism și, în mod special, de umanismul religios.

Pe scurt, umanismul secular respinge explicațiile supranaturale ale realității, încercând să surprindă deplinătatea vieții umane într-un univers naturalist. Umanismul secular și modernismul au fost deseori considerate sinonime, căci primul găsește sensul vieții în „aici și acum” și exprimă încrederea sa în puterea ființelor umane de a își rezolva problemele și de a cuceri frontiere încă netrecute – adică tocmai tema modernistă a investigației și descoperirii. În lumea de azi, însă, umanismul secular susține o *paradigmă nouă* și curajoasă, care împletește mai multe influențe istorice, adăugând multe alte lucruri relevante pentru civilizația planetară astăzi în rapidă formare.

Istoria

Rădăcinile clasice

Umanismul secular își află originile în China confucianistă, în mișcarea materialistă Carvaka din India antică și în autorii, artiștii și poeții Greciei și Romei din antichitate. Proveniența sa poate fi identificată în filozofia greacă timpurie, mai ales în eforturile de a dezvolta o perspectivă teoretică, filozofică și științifică cu privire la natură, în accentul pus pe raționalitate și în convingerea că o viață bună poate fi atinsă prin exercițiul puterilor umane și prin împlinirea naturii umane. Protagoras reprezintă un exemplu de umanist prin credința sa că „omul este măsura tuturor lucrurilor”. Totuși, trăsături umaniste apar și la alți filozofi greci: la sofisti, care au atacat moralitatea convențională și au căutat noi standarde etice; ca și la Socrate și Platon, care au respins miturile homerice și au încercat să întemeieze morala pe investigația rațională.

Etica nicomahică aristoteliană a fost luată ca model pentru etica umanistă, căci susține o viață definită prin înțelepciunea practică, împlinirea virtuții și a excelenței, precum și prin atingerea bunăstării. Și filozofia romană a exprimat valori umaniste, mai ales în cazul epicurismului (Epicur și Lucrețiu), stoicismului (Epictet și Marc Aureliu) și scepticismului (Carneades, Pyrrho și Sextus Empiricus).

Umanismul a intrat într-un con de umbră în Evul Mediu Întunecat, când credința a dominat cultura occidentală, iar ființele umane au căutat în zadar, în afara lor, o zeitățe care să le izbăvească. Umanismul a reapărut odată cu redescoperirea și traducerea, de către filozoful islamic Averroes, a lucrărilor lui Aristotel în secolul al XII-lea, precum și odată cu răspândirea acestora în Europa în perioada medievală.

¹ Paul Kurtz, “What is Secular Humanism?”, Prometheus Books, Amherst, 2006.

Umanismul secular modern

Umanismul a început să înflorească din nou, ca mișcare literară și filozofică, în vremea Renașterii, începută în secolul al XIV-lea, când s-a înregistrat o deplasare a atenției dinspre Biblie înspre virtuțile clasice păgâne, laolaltă cu un efort de a seculariza morala. Scriitorii au insistat asupra faptului că viața bună și fericirea sunt posibile și că plăcerile pământești trebuie cultivate, nu condamnate. Gianozzo Manetti, Marsilio Ficino și Giovanni Pico della Mirandola s-au numărat printre filozofii umaniști. Au pus accentul pe demnitatea ființei umane, pe libertatea acesteia și pe nevoia de toleranță. Olandezul Desiderius Erasmus a reprezentat o figură de marcă a umanismului datorită apărării toleranței religioase.

Apariția științei moderne în secolele al XVI-lea și al XVII-lea a făcut posibilă conturarea unei identități ușor de recunoscut pentru umanismul secular. Mulți gânditori au permis formularea acestei perspective. De pildă, Michel de Montaigne a adoptat atât valori umaniste, cât și sceptice. Benedict Spinoza, o punte între perspectivele medievale și moderne, a apărat spiritul liber cugetător, a respins revelația biblică ca sursă a moralei, a pavat calea pentru noua știință a naturii și a încercat naturalizarea religiei identificându-l pe Dumnezeu cu natura.

Prima acțiune majoră de protest ce poate fi identificată cu ceea ce am numi astăzi umanismul secular a constat în apărarea libertății de a cerceta înaintea cenzurii ecleziastice și politice. În parte din acest motiv, umanismul secular și atitudinea liber cugetătoare sunt strâns legate una de cealaltă în lumea modernă. Soarta lui Giordano Bruno, ars pe rug, și a lui Galileo Galilei, umilit și condamnat la domiciliu forțat pentru că a pus la îndoială vederile tradiționale privind cosmosul, rămân momente definitorii ale pledoariei umaniste pentru libertate.

Dezvoltarea metodei științifice și aplicarea sa la domeniul naturii au adus o influență intelectuală decisivă asupra gândirii umaniste. Umaniștii doreau să folosească rațiunea (în cazul lui René Descartes) sau experiența (în cazul lui Francis Bacon, John Locke și David Hume) pentru a explica procesele naturale și a descoperi legi cauzale. Aceasta a însemnat că recursul la revelația și la tradiția religioasă a fost considerat nelegitim ca sursă de cunoaștere.

Revoluția științifică a început cu dezvoltarea impresionantă a fizicii, astronomiei și filozofiei naturale. Iluminismul, sau Epoca Rațiunii, rămâne o dovadă a eforturilor umaniste de a extinde metodele rațiunii și ale științei la studiul societății și al ființei umane. În secolele XVIII și XIX a devenit comună credința că, odată cu răspândirea rațiunii, științei și educației, ființele umane ar putea fi eliberate de superstiție și ar putea construi o lume mai bună. Gânditori de tipul lui Condorcet au înfățișat un plan progresiv de dezvoltare a umanității. Deși au criticat clericalismul, au respins apelul la revelația biblică și au încercat să pună bazele unei religii a naturii și a rațiunii. Printre figurile cele mai semnificative se numără Voltaire, Denis Diderot și baronul D'Holbach. Tot în epoca modernă, revoluțiile democratice au proclamat „libertatea”, „egalitatea” și „fraternitatea”, anunțând prioritatea „vieții, libertății și căutării fericirii”. Umaniștii au apărat idealul libertății împotriva guvernelor opresive sau bisericii, au insistat asupra tolerării punctelor de vedere contrare și au cultivat credința în dreptul la libertatea de conștiință și de dezacord. Utilitariștii, printre care Jeremy Bentham, James Mill și John Stuart Mill, au continuat aceste tendințe în secolul al XIX-lea, evaluând legile în funcție de efectele lor asupra binelui comun.

Secularismul

Împreună cu dezvoltarea umanismului s-au dezvoltat și ideile seculariste. Lumea modernă a asistat la generalizarea secularizării vieții. Mai întâi, aceasta a însemnat că moralitatea putea fi eliberată de autoritatea religioasă. Valorile și idealurile rațiunii, libertății, fericirii și dreptății sociale au luat locul virtuților credinței, speranței și carității – ca și locul unui sentiment exagerat al păcatului. În al doilea rând, secularizarea a presupus efortul de a limita controlul ecleziastic asupra diverselor instituții din societate și mai ales asupra statului, școlilor și economiei. Teama de o biserică de stat a condus la principiul separației între stat și biserică, întruchipat de Întâiul Amendament la Constituția SUA.

Aceasta din urmă își derivă autoritatea din „Noi, poporul”, nu de la Dumnezeu. Thomas Jefferson, Thomas Paine, Benjamin Franklin, James Madison și alți lideri ai Revoluției Americane au fost puternic influențați de idealuri seculariste și umaniste.

Umanismul secular contemporan

În secolele al XIX-lea și al XX-lea un număr tot mai ridicat de gânditori (Karl Marx, Sigmund Freud, Albert Camus, Bertrand Russell, John Dewey, George Santayana, Alfred J. Ayer și Sidney Hook) și de mișcări (marxismul, existențialismul, pragmatismul, naturalismul, pozitivismul, behaviorismul, libertarianismul și altele) au pretins o afiliere la umanism. Forme de umanism auto-definite ca religioase au proliferat de asemenea, mai ales în secolul al XX-lea. Termenul „umanism” este considerat înnobilitant, așa că puțini gânditori se arată doritori să-l respingă fără drept de apel. Filozoful catolic Jacques Maritain s-a referit la „umanismul creștin” ca la preocuparea pentru ameliorarea condiției umane pe pământ și a susținut că acesta reprezintă forma cea mai autentică de umanism. Unitarianismul universalist-liberal intră în aceeași categorie. Umanismul religios a introdus o distincție între „religie” și calitățile așa-zis „religioase” ale experienței, alegând să insiste asupra celor din urmă. Adepții săi l-au considerat pe „Dumnezeu” nu o entitate care există independent, ci expresia umană a idealurilor celor mai înalte (Dewey) sau ale „preocupărilor noastre ultime” (Paul Tillich). Asemenea încercări de redefinire au fost, în genere, non-teiste.

În societatea contemporană, umanismul secular a fost considerat, de criticii ca și de susținătorii săi, drept o poziție ce poate fi distinsă în mod clar de orice formulare religioasă. Fundamentalismul religios din Statele Unite au purtat o campanie împotriva umanismului secular, pretinzând că reprezintă o „religie” rivală și încercând să îl elimine din viața publică americană. Umanismul secular se declară manifest *non-religios*. Reprezintă o *eupraxosofie* („bună înțelepciune practică”) care-și extrage principiile de bază și valorile morale din știință, etică și filozofie.

La finele secolului al XX-lea, în perioada în care Ioan Paul al II-lea a ocupat poziție de papă, a fost abandonată agenda reformistă a celui de-al doilea Conciliu al Vaticanului (Vatican II, 1962-65), care exprimase multe valori umaniste. La începutul secolului XXI, Papa Benedict al XVI-lea a respins „secularismul” și „relativismul”, considerându-le ca având o natură pur subiectivă. O opoziție puternică față de secularism a arătat și Islamul, mulți dintre adepții căruia au considerat legea islamică (*Sharia*) ca fiind întemeiată direct pe Coran. Extremiștii musulmani au apărut teocrația mai degrabă decât democrația și au amenințat chiar cu *jihad*-ul pe susținătorii unei perspective seculare și ai libertății de conștiință. Urmându-l pe Heidegger, mulți filosofi postmoderni francezi au respins umanismul la rândul lor, laolaltă cu ideea că știința poate fi obiectivă, ori că știința și tehnologia pot oferi bazele unei filozofii sau ideologii a emancipării. Merită menționat, însă, că alți gânditori francezi au păstrat poziții opuse. Jean-Paul Sartre a argumentat că existențialismul *reprezintă* o formă de umanism; Simone de Beauvoir a construit o apărare emancipatoare a drepturilor femeilor cu rădăcini adânci în principiile umaniste. Umaniștii seculariști contemporani s-au arătat foarte critici la adresa postmodernismului datorită respingerii, de către cel din urmă, a modernismului, pentru pesimismul său și pentru nihilismul manifestat în privința viitorului umanității.

O nouă paradigmă

Umanismul secular oferă o sinteză cuprinzătoare a câtorva tendințe cheie, intelectuale și etice, ale civilizației umane. Această nouă paradigmă se inspiră din mișcarea liber cugetătoare și raționalism, ateism și agnosticism, scepticism și non-teism. Însă transcende fiecare dintre aceste mișcări istorice, făurind o nouă perspectivă relevantă pentru vremurile contemporane. Paradigma a fost uneori percepută ca mai curând negativă, datorită faptului că a criticat tabuurile societăților. În realitate, mesajul său etic este unul pozitiv, cu consecințe pragmatice semnificative pentru cultura umană. El oferă alternative afirmative la ortodoxiile dominante.

Paradigma umanismului secular are șase caracteristici principale: (1) constituie o metodă de cercetare; (2) oferă o perspectivă naturalistă cosmică; (3) are o natură non-teistă; (4) demonstrează un angajament față de etica umanistă; (5) oferă o perspectivă democratică; și (6) are o deschidere planetară. Trebuie menționat că mulți aliați din mișcările liber cugetătoare și raționalistă pot accepta una sau mai multe dintre caracteristicile anterioare, fără ca aceasta să însemne că le acceptă pe toate. Unii consideră, în mod greșit, că umanismul secular reprezintă echivalentul ateismului, alții al naturalismului metodologic, alții al eticii umaniste. Umanismul secular este însă mai cuprinzător decât toate aceste perspective, căci propune o sinteză științific-filozofică care le înglobează pe toate și mai mult decât atât. Uneori, rezultatul a fost numit „umanism naturalist”. În cele din urmă, umanismul secular propune nimic mai puțin decât implementarea completă a agendei modernismului. Mai există încă un drum lung de străbătut până la implementarea sa completă, însă rămâne important ca aceasta să aibă loc în contextul unui Nou Iluminism *post-postmodern*.

Metoda de cercetare

Umanismul secular se sprijină pe metodele științei pentru a testa adevărul teoriilor. Această poziție este cunoscută ca *naturalism metodologic*, piatra de temelie a științei moderne. În termeni foarte generali, este vorba de metoda ipotetic-deductivă, în care ipotezele sunt testate prin efectele lor experimentale și prin puterea predictivă, integrate în teorii și validate prin caracterul lor cuprinzător și eleganța matematică. Bazele unei ipoteze rămân deschise fiecărei persoane care poate examina dovezile și rațiunile de a o sprijini. Acestea pot fi coroborate obiectiv de către cercetători independenți. Conform interpretării de față, metoda științifică nu reprezintă o stranie artă esoterică, aflată la îndemâna doar a unui grup restrâns de discipoli; după cum nu propune reguli fixe de cercetare. Mai degrabă, merge pe linia simțului comun sau a inteligenței critice și implică utilizarea controlată a metodelor de cercetare care și-au dovedit folosul și în alte domenii ale vieții.

Toată cunoașterea umană este failibilă, toate pretențiile la adevăr ultim sau absolut – chestionabile. Ipotezele trebuie privite ca provizorii, căci și principiile bine cimentate pot fi modificate ulterior în lumina unor noi dovezi sau a unor explicații mai cuprinzătoare. Astfel, metoda științifică presupune un grad de scepticism, dar acesta nu are un caracter negativ, care ar submina orice posibilitate de cunoaștere autentică. Dimpotrivă, umaniștii cred că un corp semnificativ de cunoaștere pe care ne putem baza este accesibil prin investigația științifică, precum și că aplicarea bine cumpănită a științei și tehnologiei poate îmbunătăți condiția umană. Umaniștii seculariștii doresc să extindă metodele științei la toate sferile activităților umane, în contrast puternic cu cei de convingeri conservatoare, care au depus adesea eforturi susținute pentru blocarea cercetării științifice.

Umanismul secular rămâne receptiv față de un domeniu larg al experiențelor umane, inclusiv arta, moralitatea, poezia și sentimentele. De fapt, se inspiră din artă nu mai puțin decât o face din știință. Pe de altă parte, nu acceptă să considere vreo credință validată prin apel la facultăți private intuitive, mistice sau subiective. Mai degrabă, validarea survine testelor de confirmare intersubiectivă. Dacă aceasta din urmă este imposibilă, atunci singura poziție rezonabilă rămâne suspendarea oricărei judecăți cu privire la ipoteza respectivă, până în clipa în care se pot strânge dovezi pentru sau împotriva sa. Principiul non-falsificabilității, propus de Karl Popper și susținând că o teorie este admisibilă numai dacă există condiții în care aceasta poate fi falsificată, a fost utilizat împotriva celor care propun ipoteze non-testabile, în special în zonele paranormalului și religiosului; deși alții pot susține că o linie clară de demarcație este imposibil de trasat.

Perspectiva naturalistă cosmică

Naturaliștii sunt de părere că universul este inteligibil rațiunii umane și poate fi explicat prin referire la cauze naturale. Poziția poate fi numită *naturalism științific*. Umanismul secular modern a fost influențat în mod profund de naturalism. Pentru a înțelege natura, cel dintâi privește spre științe. Ce ne spun științele de astăzi? Ele descriu o lume în care procesele fizico-chimice, materia și energia și

interacțiunea dintre acestea, precum și regularitățile descoperite de științele naturii, sunt esențiale ordinii naturale. Dar natura nu poate fi pur și simplu redusă la componentele sale materiale; o explicație deplină trebuie să țină seama de diversele niveluri emergente de organizare și funcționare a materiei. Explicațiile sunt derivate din diversitatea de contexte care se află sub observație. Putem aborda lucrurile la nivel macro, referindu-ne la planeta noastră și sistemul nostru solar, sau la universul aflat în expansiune și la galaxiile (sau multiversurile) descoperite de astronomie; ori la nivelul micro al particulelor subatomice observate de fizică și chimie; ori referindu-ne la materia organică din biosfera cercetată de științele biologice. Abordarea este cunoscută și sub numele de „teoria sistemelor”.

De pe vremea lui Charles Darwin, din secolul al XIX-lea, conceptele evoluționiste au devenit o parte centrală a înțelegerii naturii. Teoria evoluției încearcă să explice schimbarea speciilor prin intermediul timpului, al mutațiilor aleatoare, reproducerii diferențiale, adaptării, selecției naturale și altor cauze naturale. Această poziție ar putea fi numită „naturalism evoluționist”. Astfel, comportamentul uman poate fi înțeles în funcție de rezultatele mai multor științe, printre care biologia, genetica, psihologia, antropologia, sociologia, economia și alte discipline behaviorale.² Științele istoriei ne ajută să interpretăm funcționarea instituțiilor sociale și a culturii umane. Orice „teorii despre realitate” derivă, astfel, din ipoteze testate și din teorii fundamentate pe cercetarea științifică, mai degrabă decât din narațiuni poetice, literare sau teologice, oricât de interesante vor fi fiind acestea din urmă.

Naturaliștii sunt de părere că trebuie să dezvoltăm, acolo unde se poate, generalizări integrative interdisciplinare, inspirate de o multitudine de științe. Conceptul de „coducție” poate fi utilizat aici în mod potrivit. Spre deosebire de inducție și deducție, noi *coducem* explicații care traversează granițele dintre disciplinele științifice pentru a elabora o perspectivă cosmică cuprinzătoare. E.O. Wilson a utilizat termenul „consiliență”, pe care l-a împrumutat de la filozoful științei din secolul al XIX-lea William Whewell. În orice caz, umaniștii seculariști trebuie să depună toate eforturile pentru a elabora o „perspectivă sinoptică”, un soi de imagine concluzivă, inspirată de o multitudine de științe. Umaniștii seculariști cred că este important să se transmită publicului o înțelegere a ceea ce ne spun științele despre univers și despre locul speciei umane în sânul acestuia.

Această teorie generală naturalistă evită reducționismul materialist tocmai fiindcă încorporează perspective din teoria sistemelor, conform cărora fenomenele emergente apar la niveluri succesive de complexitate, neputând fi explicate pur și simplu în termenii unor fenomene inferioare; și, de asemenea, că aceste sisteme îmbinate de fenomene constituie ele însele un fenomen natural, ce necesită noi ipoteze și teorii adecvate nivelului în cauză. O ilustrare grafică o reprezintă, desigur, apariția unui număr mare de specii noi, pe care Darwin le-a descoperit în Insulele Galapagos. Această descoperire nu amenință perspectiva naturalistă, căci oferă pe lângă explicațiile reducționiste și explicații de ordin superior, *fără* să introducă în același timp explicații spirituale sau mistice. Perspectiva se află, de asemenea, la baza capacității umanismului secular de a răspunde lumii biologice în toată pluralitatea, diversitatea și bogăția sa; și lasă loc, în cultura umană, pentru știință și instituții sociale, dreptate morală și artă. Ne permite, totodată, să folosim intențiile umane ca explicații telenomice ale comportamentelor psihologice complexe. Abordarea prezentată cuprinde atât teoria sistemelor, cât și consiliența. Conform interpretării oferite, coducția nu se întinde doar „pe orizontală” peste granițele disciplinelor, așa cum o face consiliența; se întinde, de asemenea, și „pe verticală”, peste nivelurile de fenomene emergente, de la nivelurile micro la cele macro. Are, așadar, o natură deopotrivă interdisciplinară și intersistemică.

Această perspectivă naturalistă asupra universului se află în competiție cu perspectiva teologică tradițională, care postulează un tărâm supranatural, o doctrină a izbăvirii și un suflet nemuritor – concepte pe care naturalismul științific le respinge.

² Atenție! Sintagma “discipline behaviorale” se referă la științele comportamentului. “Behaviorist” desemnează abordarea behavioristă (paradigma behaviorismului) – nota red.

Non-teismul

Umaniștii seculariști privesc cu scepticism orice efort de a despărți natura în două domenii: naturalul și supranaturalul. Ei găsesc definiția clasică a unui Dumnezeu omnipotent, omniscient și binefăcător ca fiind neinteligibilă, iar presupusele dovezi ale existenței lui Dumnezeu ca fiind neconcludente, după cum găsesc că problema reconcilierii răului cu pretenția la dreptate divină rămâne insurmontabilă. Argumentul cauzei prime sau al motorului universal este falacios, căci putem întotdeauna întreba „Și ce l-a cauzat pe Dumnezeu?” Iar dacă întrebarea nu poate primi un răspuns, același lucru este valabil și cu privire la întrebarea „De ce ar exista ceva, mai degrabă decât nimic?” Foarte suspecte rămân postulatele unei „fine ajustări”, „creații inteligente” și al „Principiului Antropic”. În orice caz, concepția teistă că Dumnezeu este o „persoană” reprezintă un act de credință antropomorfic și nu poate fi justificată. Toate aceste explicații rămân suspecte fiindcă trec dincolo de natură și, ca atare, implică dificultăți imense, probabil insurmontabile, de verificare; poate că cea mai bună poziție relativ la asemenea întrebări o constituie cea a scepticului. Ar trebui, cel puțin, să suspendăm orice judecată privind presupusele origini transcendente ale universului până în clipa în care teoriile respective vor fi confirmate sau infirmate în mod responsabil și pe baza dovezilor.

Apelurile la așa-zisele revelații venite de la Dumnezeu sau de la emisarii săi, considerate o bază a adevărilor religioase, nu au fost coroborate de observatori competenți și rămân chestionabile. Afirmările făcute în trecut cu privire la revelație de către religiile abrahamice – Biblia evreiască, Noul Testament creștin și Coranul musulman – nu au fost atestate de martori oculari, în care să ne putem încrede suficient. Critica biblică și coranică au arătat că aceste cărți nu au fost scrise de Dumnezeu, ci de ființe umane failibile, fiind produse ale apoloغيștilor unor credințe aflate în competiție. Mai mult, dacă revelațiile pretinse sunt interpretate în mod literal, se contrazic unele pe celelalte. Existența istorică a profeților Vechiului Testament, precum Moise, Abraham, Isac, Iosef și alții, este discutabilă. Nici unul dintre presupușii autori ai Noului Testament – Marcu, Matei, Luca și Ioan, sau chiar Pavel – nu l-a cunoscut direct pe Iisus. Și, cu excepția lui Pavel, evangheliile nici au fost scrise de persoanele ale căror nume le-au fost asociate prin tradiție. Aceste explicații scripturale reprezintă mărturii la mâna a doua sau a treia, bazate pe o tradiție orală adesea contradictorie, care oricum merită să fie privită cu suspiciune întrucât a fost transmisă istoriei de propagandiștii unei noi religii. În mod similar, acuratețea istorică a Coranului și Hadithului privind viața lui Mohamed este foarte discutabilă, căci, împotriva pretențiilor musulmanilor că acestuia i s-ar fi dictat Coranul în decursul unui singur eveniment miraculos, există ample dovezi istorice și textuale în sensul existenței unor versiuni multiple ale Coranului – ceea ce implică faptul că scriptura musulmană a trecut printr-un proces de dezvoltare istorică nu foarte diferit de cel prin care a trecut Noul Testament.

În esență, umaniștii seculariști sunt *non-teiști*; cu alte cuvinte, nu găsesc suficiente dovezi pentru credința în Dumnezeu, în special atunci când vine vorba de sensul monoteist al lui Dumnezeu ca persoană. Anumiți umaniști seculariști s-au declarat de la bun început atei și nu-și doresc să își renege această identitate. Diferența dintre non-teiști și atei este că cei din urmă se definesc de obicei prin lucrurile la care se împotrivesc, în timp ce non-teiștii consideră lipsa de credință ca fiind parte a unei perspective științifico-filozofico-etice mai largi.

Umaniștii seculariști de astăzi nu sunt nici deiști în sensul de secol XVIII al termenului, întrucât nu cred că o ființă divină a creat sau conceput universul și apoi l-a lăsat să se dezvolte singur. Totuși, anumiți umaniști seculariști nu sunt lipsiți de afinități cu o concepție spinozistă asupra universului, în care regularitățile sau legile naturii inspiră aprecierea pentru vasta sa monumentalitate, care ar putea eventual genera o formă de „pietate naturală”.

Umaniștii seculariști resping orice credință în eficacitatea rugăciunii, în existența imortalității umane, sau orice speranță de a primi izbăvirea din partea unei zeități personale. Conform lor, nu există dovezi suficiente pentru pretenția că „sufletul” este separabil de corp, că există o dualitate a minții și corpului, sau orice alt *deus ex machina*. Toate încercările de a atesta o componentă imaterială, precum sufletul, a conștiinței umane prin intermediul mediilor sau al cercetării parapsihologice au avut, până

acum, rezultate neconcludente. Conform științelor neurologice, „conștiința” reprezintă mai degrabă o funcție a creierului și sistemului nervos.

Etica umanistă

Umanismul secular exprimă un set afirmativ de principii și valori etice. Într-adevăr, anumiți umaniști consideră etica umanistă ca fiind chiar cea mai importantă trăsătură a mișcării. Pe aceasta ar trebui să se pună accentul ca răspuns la pretențiile persoanelor religioase, care susțin în mod apăsător că „nu poți fi bun fără să crezi în Dumnezeu”. Umaniștii cred că valorile etice sunt relative la experiența umană și nu trebuie derivate din fundamente teologice sau metafizice. Regăsim aici ideea implicită că etica (ca și știința) reprezintă un domeniu autonom de investigație. Etica umanistă nu începe și nu se termină cu meta-etica – analiza epistemologică a limbajului discursului etic –, în ciuda importanței acestui domeniu. În loc de aceasta, se concentrează pe comportamentul concret, în scopul de a face judecăți și recomandări normative reale.

Viața bună se află la îndemâna ființelor umane; iar sarcina rațiunii este de a descoperi condițiile care permit realizarea fericirii. Există o măsură de controversă printre umaniști privind întrebarea dacă fericirea implică în primul rând plăcerea hedonistă sau satisfacerea nevoilor, creșterea creatoare și o mulțumire de tip superior pentru realizarea-de-sine. Istoric vorbind, hedonismul s-a inspirat din epicurism, iar realizarea-de-sine din Aristotel. Hedonismul modern este influențat de utilitarism, în timp ce teoriile moderne ale realizării-de-sine se inspiră din psihologia umanistă definită de Abraham H. Maslow, Carl Rogers și Erich Fromm. Psihologii umaniști tind să vadă ființele umane ca potențial bune. Ei argumentează că dezvoltarea tendințelor morale de către fiecare individ depinde, în parte, de grija primită de acesta și de satisfacerea nevoilor biogenice și sociogenice (inclusiv nevoile homeostatice și de creștere, auto-respectul, iubirea, experiența apartenenței la o comunitate, creativitatea și capacitatea de a trăi experiențe intense). Mulți umaniști au argumentat că fericirea implică o combinație de hedonism și dezvoltare morală creativă; că o viață *exuberantă* îmbină excelența și capacitatea de a te bucura, sensul și îmbogățirea spirituală, emoția și cogniția.

Lawrence Kohlberg și Jean Piaget au susținut existența unor etape ale creșterii și dezvoltării morale la copii și adolescenți. Umaniștii doresc să promoveze o asemenea creștere în domeniul eticii, încercând să ridice domeniul gusturilor și aprecierii în societate. Ei sunt de părere că educația morală secularistă se dovedește esențială pentru a dezvolta capacitatea de a trăi experiențe morale, intelectuale și estetice. Tendințele morale s-au dezvoltat la specia umană de-a lungul unei îndelungate perioade de evoluție; și sunt exprimate în dezvoltarea caracterului și a cogniției.

Filozofii, de la Aristotel și mergând până la Spinoza, Mill, Dewey, Hook și John Rawls, au argumentat că alegerile etice rămân, cel puțin în parte, influențate de înțelepciunea reflexivă. În prima parte a secolului XX, unii dintre umaniștii seculariști s-au arătat apropiați de emotivism – concepția conform căreia termenii și propozițiile etice au o natură subiectivă și nu pot fi garantate obiectiv. Astăzi poziția este, în mare, discreditată, căci multe judecăți etice sunt considerate a fi justificabile în mod obiectiv. Pentru cei care recunosc rolul cogniției în etică, deliberarea constituie o parte esențială a procesului decizional. Pe parcursul acestui proces, judecățile de valoare pot fi evaluate în funcție de diverse criterii, printre care valorile și principiile pre-existente, care se pot modifica; cauzele relevante într-o situație problematică; faptele concrete ale cazului în speță; considerațiunile care țin de raportul între mijloace și scopuri; costurile unor cursuri alternative de acțiune; și consecințele lor.

Există un anumit dezacord între cei care cred că testul principal al principiilor morale trebuie să fie teleologic – adică, judecarea regulilor morale prin prisma capacității lor de a împlini obiectivele de lungă durată – sau deontologic, urmându-l pe Immanuel Kant, care susținea că principiile morale generează, *prima facie*, un statut moral independent. Majoritatea umaniștilor susțin că ambele tipuri de date – valorile și principiile etice – trebuie avute în vedere, deși cel mai important test are o natură consecințialistă și implică examinarea unor pretenții aflate în concurență într-o situație dată. Absolutismul moral este respins ca dogmatic și opriment. Poziția a fost denumită „etică situaționistă”

de către Joseph Fletcher și a fost atacată ca „relativistă” de către criticii care consideră că implică distrugerea tuturor standardelor morale. Umaniștii seculariști se împotrivesc acestei afirmații, demonstrând că ei continuă să creadă în standarde morale, dar insistând că acestea se dezvoltă ca urmare a gândirii reflexive. Astfel, ei se văd pe sine ca relativiști *obiectivi* mai degrabă decât subiectivi. Totodată, apără o etică naturalistă, anume punctul de vedere conform căruia problemele morale pot fi cel mai bine rezolvate având în vedere cunoașterea faptică și experiența umană.

În mod evident, naturaliștii din domeniul eticii resping morala supranaturalistă. Ei consideră că, deși literatura religioasă tradițională poate exprima adevăruri morale, rămâne adesea inadecvată în raport cu lumea de azi, căci se bazează pe un nivel de dezvoltare culturală și morală timpuriu (datând dintr-o perioadă preștiințifică, corespunzând unei culturi nomade și agricole). Câteva exemple vor fi suficiente pentru a demonstra această inadecvare. (1) Din concepția privind paternitatea lui Dumnezeu poate rezulta cam orice tip de injoncțiune morală privind rolul femeilor, monogamia, divorțul, avortul, războiul și pacea și altele asemenea. (2) Obligațiile morale nu depind de sancțiunea sau răsplata divină. A face ceva datorită poruncilor lui Dumnezeu, din cauza fricii de pedeapsă sau a speranței de răsplată în viața de apoi, este departe de ceea ce înțelegem prin a te comporta moral; mai degrabă, poate împiedica dezvoltarea unui sentiment interior matur de empatie. (3) O întreagă serie de critici moderni – Nietzsche, Marx, Freud și alții – au arătat că religia poate încerca să cenzureze adevărul, să reprime sexualitatea, să se opună progresului, să exacerbeze impotența umană și să ofere alinare în loc să încerce să amelioreze condiția umană. „Nici o zeităte nu ne va izbăvi, trebuie să ne izbăvim singuri,” scrie *Manifestul Umanist II* (1973). Purtăm responsabilitatea propriului nostru destin; nu putem privi în afara noastră și a societății noastre pentru alinare și izbăvire.

Trei virtuți umaniste importante sunt curajul, cunoașterea și caritatea – iar nu dependența, ignoranța sau lipsa de sensibilitate față de nevoile altora. Etica umanistă are în centru, prin urmare, libertatea individuală. Încurajează creșterea și dezvoltarea individuală. Se concentrează pe nevoia umanistilor de a își controla propriile destine; de a asuma responsabilitatea, individuală sau colectivă, pentru propriile planuri și proiecte; de a face parte din lume nu doar pentru a o înțelege și a o adora, ci cu intenția de a o folosi cu prudență pentru a ne satisface nevoile și dorințele. Etica umanistă insistă asupra independenței, temerității și inventivității. Prometeu poate fi considerat „sfântul” mitologic al umanismului, căci el ar fi cel ce a provocat zeii din ceruri, furând focul și dând astfel omenirii darurile civilizației.

Viața ne oferă posibilități și oportunități. Sensul vieții crește din lucrurile pe care le descoperim în propria noastră existență finită; apare din alegerile noastre libere, din obiective și aspirații. În măsura în care ființele umane există pentru ele însele, acestea sunt capabile să-și definească sigure realitatea; se află întotdeauna în procese individuale de devenire. Virtutea centrală aici o reprezintă cea a autonomiei. Laolaltă cu aceasta, însă, stă recunoașterea faptului că nici o persoană nu poate trăi în izolare totală; căci ființele umane sunt animale sociale. Printre bunurile umane cele mai de durată se numără acelea pe care le împărtășim cu ceilalți. O formă de grijă altruistă rămâne esențială pentru propria noastră ființă. Dezvoltarea unei aprecieri pentru abilitățile (sau virtuțile) morale comune și cultivarea unui sentiment general de bunăvoință față de alții ajută ființele umane să își restrângă domeniul intereselor centrate exclusiv pe sine.

Conflictul dintre interesul de sine și binele social reprezintă paradoxul moral clasic. Pentru umaniștii seculariști, se prea poate să nu existe soluții simple pentru unele dintre dilemele și tragediile cu care ne întâlnim în viață. Doar o decizie bazată pe reflecție ne poate aduce în punctul în care să echilibrăm valori și principii aflate în competiție, sau interesul de sine cu nevoile și solicitările altora. Deși există proceduri generale *prima facie*, ceea ce facem depinde, în ultimă instanță, de contextul în care trebuie să luăm o decizie.

Etica umanistă exprimă o preocupare pentru egalitate și dreptatea socială. Umaniștii sunt de acord cu tradiția religioasă în măsura în care aceasta sprijină ideea înfrățirii umanității – deși nu fiindcă Dumnezeu o cere, ci datorită faptului că reflecția morală recunoaște responsabilitățile noastre față de

semeni. Fiecare individ are o demnitate și o valoare egală cu oricare altul, reprezentând un scop în sine, fiind îndreptățit să fie luat în considerare în judecata morală; această concepție se află la baza concepției noastre despre democrație și drepturile omului, mai ales la nivel global. Avem, de asemenea, anumite obligații și față de alte forme de viață sensibilă și față de alte specii de pe Terra.

Perspectiva socio-politică: umanismul democratic

Umanismul secular a exprimat o sumedenie de idei socio-politice în perioade istorice diverse. Permanent s-a preocupat de problemele dreptății și binelui comun. În lumea modernă, a subliniat virtuțile civice ale democrației. Există numeroase surse de gândire filozofică democratică. John Locke a apărut drepturile omului, toleranța și dreptul la revoluție, iar John Stuart Mill dreptul la dezacord. În secolul al XX-lea, Sir Karl Popper a condamnat regimurile totalitariste de la Platon la Marx, apărând totodată societățile democratice pluraliste și deschise. John Dewey a caracterizat democrația liberală ca o „metodă de cercetare” folosită de societate pentru a dezvolta politici publice rezonabile și a alege reprezentanții care să le pună în aplicare. Dewey a ales să se bazeze pe educație pentru a cultiva cetățeni inteligenți, capabil să facă alegeri în cunoștință de cauză. Sidney Hook a încercat să justifice democrația pe baze empirice, în lumina consecințelor sale: societățile democratice oferă mai multă libertate și mai multă egalitate, mai puțină duplicitate și cruzime, mai multe șanse de îmbogățire culturală, creativitate și experiențe împărtășite, precum și standarde de viață mai înalte. Umaniștii seculariști pretind că *democrația politică* rămâne esențială pentru o societate democratică. Legile și politicile unei guvernări drepte derivă din „liberul consimțământ” al unei majorități a adulților care votează în alegeri, având dreptul legal de a forma o opoziție, din garantarea drepturilor minorităților, dreptului la un proces echitabil și a libertăților civile. Aceasta depinde, totodată, de asociațiile civice voluntare și de o presă liberă. Presupune o măsură de egalitate socială și de liber acces, în absența discriminării rasiale, etnice, de clasă, religioase și de gen. Cred, de asemenea, într-o măsură de democrație economică, cel puțin în sensul că populația care muncește poate împărți bunurile produse de economie și, prin intermediul guvernelor, poate exercita o măsură de control prin mecanisme de tipul reglementărilor și impozitării.

Au existat, în secolul XX, numeroase controverse puternice între susținătorii libertarianismului economic și cei ai social-democrației. Discipolii *laissez faire*-ului, precum Ayn Rand, doresc limitarea implicării guvernului în economie și susțin că economiile de piață sunt mai bine înzestrate decât cele planificate să înregistreze creșteri. Social-democrații și liberalii sunt de părere că guvernele au o obligație de a interveni atunci când sectorul privat nu poate satisface nevoile publice sau bunăstarea generală, precum și atunci când acesta încalcă ceea ce ei identifică ca dreptatea socială și „principiul echității”. Umaniștii seculariști recunosc că, deși dezacordul între ei cu privire la anumite politici economice poate fi justificat, au în comun un angajament față de procesele democratice și față de aplicarea rațiunii și științei în vederea găsirii soluțiilor pentru problemele sociale și politice.

O controversă fundamentală care a implicat rândurile umaniștilor seculariști pe tot parcursul secolului XX a fost disputa dintre umaniștii liberal democrați și marxiști-leniniști. Umaniștii liberali din Occident, precum Sir Isaiah Berlin și Sidney Hook, sau M.N. Roy în India, au atras atenția asupra importanței vitale a libertăților civile și a democrației politice, afirmând că regimurile marxiste totalitare au trădat principiile umanismului. Unii umaniști marxiști est-europeni au arătat spre *Manuscrisele economice și filozofice scrise* de Marx în tinerețe (1844) și spre accentul pus de acestea pe libertate. Opoziția viguroasă față de stalinism a unor gânditori sau activiști precum Svetozar Stojanovic, Ljubomir Tadic și alții a contribuit la îmblânzirea comunismului totalitarist în Europa Răsăriteană.

În timpul bătăliilor istorice pentru drepturi egale duse în societățile democratice, umaniștii și seculariștii, adesea împreună cu persoane religioase liberale, au sprijinit în genere o agendă a eliberării. În secolul al XIX-lea, s-au opus sclaviei (Frederick Douglass, Robert Green Ingersoll) și au participat la campanii pentru sufragiul feminin (Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony). În secolul al XX-

lea, au sprijinit bătălia pentru feminism (Betty Friedan, Gloria Steinem), ca și drepturile minorităților, ale persoanelor de culoare (James Farmer, Richard Wright), homosexualilor, ale persoanelor dezavantajate și cu dizabilități.

Lupta continuă pentru democrație a fost însoțită de chemarea la o separație a bisericii și statului. Dreapta religioasă din Statele Unite a insistat asupra acordării unei voci mult prea puternice religiei în viața publică și a încercat să facă disponibile fonduri guvernamentale pentru școlile și societățile caritative religioase. A încercat să impună obligativitatea predării creaționismului sau teoriei creației inteligente³ laolaltă cu evoluționismul în școlile de stat, ori să limiteze drepturile non-credincioșilor. Umaniștii seculariști s-au opus tuturor acestor măsuri. Aceștia cred că religia trebuie să rămână o chestiune privată și că integritatea științei trebuie apărată, astfel încât elevii să poată intra în contact cu cele mai bune cunoștințe și proiecte științifice, precum și că drepturile non-credincioșilor trebuie să se bucure de un statut egal cu cele ale credincioșilor.

Umaniștii seculariști au susținut cu deosebit de multă convingere *dreptul la privatitate*. În chestiuni ce țin de etica medicală, acesta implică susținerea dreptului la confidențialitate și la consimțământul în cunoștință de cauză din partea pacienților. Mișcarea s-a pronunțat, de asemenea, în favoarea libertății reproductive, inclusiv a accesului la mijloace contraceptive, la avort și la fertilizarea *in vitro*. A apărat dreptul de a muri în mod demn, prin proceduri precum eutanasia, sinuciderea asistată și *living wills*.⁴ Dreptul la privatitate s-a extins și la libertatea sexuală: libertatea față de un grad excesiv de cenzură (inclusiv dreptul adulților de a publica și consuma literatură pornografică), respectiv dreptul adulților care consimt de a își urmări înclinațiile sexuale (adulterul, sodomia și relațiile cu persoane de același sex), fără represalii și sancțiuni din partea statului.

Dreptul la privatitate nu este, însă, apărat în izolare de alte drepturi, după cum nu ignorăm relația persoanei cu societatea. Deși umaniștii seculariști insistă asupra toleranței față de stilurile de viață alternative într-o societate pluralistă, ei nu apără libertinismul fără granițe. Susțin, în schimb, dezvoltarea excelenței și a raționalității în viața persoanei, precum și sensibilitatea față de nevoile altora. Nu doresc să legisfeze asupra moralei private, ci să folosească puterea persuadării în scopul dezvoltării caracterului moral și a raționalității etice.

Mișcarea umanist seculară nu s-a limitat la idei abstracte și teoretice, ci a încercat să-și pună ideile și valorile în practică. S-a străduit să dezvolte sprijin de tip *grassroots*, construind centre și comunități în întreaga lume pentru persoanele non-religioase care și-au manifestat angajamentul față de rațiune, știință, investigația liberă, secularism, etica umanistă și democrație. S-a concentrat pe educație ca mijlocul cel mai bun de a dezvolta o apetență pentru gândirea critică, perspectiva naturalistă cosmică și valorile umaniste.

Umanismul planetar și noua paradigmă

Umaniștii seculariști recunosc că nu mai este posibil ca o singură națiune să-și rezolve problemele în izolare față de restul lumii. Interdependența apare evidentă în domeniile comerțului și schimburilor, în comunicații și călătorii, în educație, cultură și știință. Din nefericire, competiția politică, militară și economică acerbă a condus adesea la războaie. La rândul său, ura religioasă a produs violență.

Problema adâncă și nerezolvată cu care se confruntă astăzi lumea o reprezintă utilizarea forței de către statele națiune independente pentru a rezolva dispute intervenite între ele. Eșecul Ligii Națiunilor a dus la fondarea Națiunilor Unite în 1945, la finele celui de-al Doilea Război Mondial. Problema careia trebuia să îi facă față o lume istovită de război era dezvoltarea de principii de securitate colectivă, care să permită națiunilor să își rezolve problemele în mod pașnic, fără să fie

³ Termenul englezesc ultrarăspândit este „intelligent design” (nota red.).

⁴ “Testamente” care comunică dorințele unei persoane privind tratamentul medical în circumstanțe viitoare în care asemenea dorințe nu vor mai putea fi exprimate din cauza unor eventuale dizabilități.

nevoie să recurgă la război. Umaniștii seculariști au jucat un rol important în încercarea de a găsi metode de negociere și de compromis care să funcționeze la scară globală.

Mulți umaniști s-au implicat de timpuriu în proiectul Națiunilor Unite, printre aceștia Sir Julian Huxley (primul lider al UNESCO), Sir Loyd Boyd-Orr (conducătorul Organizației Mondiale a Alimentației) și Brock Chisholm (primul director general al Organizației Mondiale a Sănătății). Atât Uniunea Internațională Umanistă și Etică, cât și Center for Inquiry – Transnational se bucură de un statut consultativ special pe lângă ONU ca organizații non-guvernamentale. *Manifestul Umanist II*, publicat în 1973 în perioada de vârf a Războiului Rece, a deplâns divizarea umanității pe criterii naționaliste.

Manifestul Umanist 2000 (HM2000), susținut de Academia Internațională a Umanismului, propune „o nouă agendă globală” pentru implementarea valorilor umaniste. Documentul afirmă că nevoia fundamentală este „de a dezvolta un nou Umanism Planetar”, care va încerca să protejeze drepturile omului și să sporească libertatea și demnitatea umană și care insistă asupra angajamentului nostru față de „umanitate în întregime sa”. Principiul etic de bază este „respectul demnității și valorii tuturor persoanelor care fac parte din comunitatea umană”. Gânditori atât de diferiți ca Peter Singer și Hans Küng insistă, de asemenea, asupra nevoii de a elabora o etică globală, care să treacă dincolo de șovinismul naționalist, rasial, religios și etnic. HM2000 propune, de asemenea, o nouă „Cartă planetară a drepturilor și responsabilităților”. Aceasta include recunoașterea obligației comunității planetare de a face tot ce este posibil pentru păstrarea mediului global și a pune capăt foametei, bolilor și sărăciei din lume. Programele naționale de sănătate, asigurări, educație, ecologie și prosperitate trebuie acum transferate la nivel transnațional. HM2000 recomandă un set de măsuri care va întări instituțiile existente ale ONU. Merge însă mai departe de atât, chemând la crearea unui Parlament Mondial al tuturor oamenilor de pe glob și nu al statelor-națiuni; a unui sistem de securitate mondial care să rezolve conflictele militare; o instanță mondială eficientă, cu puteri de implementare; și o agenție de protecție a mediului transnațională, capabilă să păstreze mediul natural și să protejeze speciile de dispariție. Recomandă, de asemenea, un sistem internațional de impozitare menit să asiste națiunile subdezvoltate ale globului; educație și asistență medicală universale pentru fiecare locuitor al planetei; proceduri specifice de reglementare a activităților corporațiilor multinaționale; o piață liberă a ideilor și accesul universal la mediile de comunicare, care să nu ne afle nici sub controlul statelor-națiune și nici sub acela al corporațiilor globale; respectul pentru diferențele multiculturale, în ciuda nevoii de a găsi un teren comun pentru civilizația planetară care ia naștere astăzi.

HM2000 se încheie cu o notă optimistă privind viitorul umanității. Respinge teologiile și ideologiile disperării care caută salvarea în afara naturii. Afirmă că viața pe Terra poate fi îmbunătățită și îmbogățită fără oprire dacă ființele umane doresc să-și asume responsabilitatea pentru propriile destine și sunt doritoare să facă eforturi comune cu alte persoane binevoitoare pentru a crea un viitor mai bun pentru toți.

Concluzie

Umanismul secular pune accentul pe utilizarea rațiunii și a inteligenței critice pentru a rezolva problemele umanității. Își arată încrederea în capacitatea speciei umane de a aplica știința și tehnologia în scopul ameliorării vieții omenești; rămâne sceptic cu privire la existența unei realități oculte, paranormale sau transcendente. Deși, în ceea ce respinge, reprezintă versiunea modernă a ateismului, exprimă totodată o preocupare normativă pozitivă pentru dezvoltarea valorilor etice constructive relevante condiției actuale a întregii umanități. Rămâne neclintit în angajamentul său față de democrație și umanismul planetar și consideră libertatea și împlinirea umană ca valori umane supreme. În toate aceste ipostaze, umanismul secular oferă o nouă paradigmă care să ghideze viața umană în ceea ce am putea numi epoca post-postmodernă.